

Sociaal-liberale grensverkenningen

Mr. Hans van Mierlo Stichting

Denk en

handel

internationaal

Denk en handel internationaal

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

2014 ©
Mr. Hans van Mierlo Stichting

ISBN/EAN
978-90-814507-5-1

Sociaal-liberale grensverkenningen

Denk en handel internationaal

Sociaal-liberale grensverkenningen

Nederland staat niet op zichzelf. Samenlevingen zijn op steeds meer manieren met elkaar verbonden. Internationale samenwerking en economische vooruitgang zijn sleutels naar een wereld met minder oorlog en conflicten. Wij onderkennen dat Europa steeds meer ons binnenland wordt. Bij alles wat we doen vragen we ons af welke effecten dat heeft op anderen in de wereld. Daarbij handelt D66 steeds pragmatisch, nuchter en op basis van feiten.

voorwoord

Al vanaf de oprichting richt D66 de blik op de buitenwereld. Het Appèl, de tekst waarmee de partij in 1966 werd opgericht, pleitte voor bevordering van de internationale rechtsorde, vanuit het besef dat wereldwijde gebeurtenissen invloed hebben op het leven van mensen in Nederland. Deze open blik komt voort uit meer dan de pragmatische constatering van lotsverbondenheid en heeft diepere wortels. Goed beschouwd is D66 qua gedachtegoed de erfgenaam van de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB).¹ Daarmee staat de partij in een lange intellectuele traditie van sociaal-liberalisme. De vijf richtingwijzers voor een sociaal-liberale progressieve politiek² staan net zo goed in die traditie. Zij zijn in de afgelopen jaren gemeengoed geworden binnen de gelederen van D66. De richtingwijzer *denk en handel internationaal* staat centraal in dit essay.

Denk en handel internationaal roept sociaal-liberalen op tot het hebben van een open blik, maar is niet het alfa en omega voor standpuntbepaling in internationale betrekkingen. Ook in grote mondiale kwesties beroepen wij ons op bijvoorbeeld het streven naar een duurzame en harmonieuze samenleving, of koesteren we de grondrechten en gedeelde waarden. *Denk en handel internationaal* is niet het sociaal-liberale antwoord op alle internationale kwesties. Wel formuleert het een grondhouding van waaruit we met een open blik over de eigen grenzen (letterlijk en figuurlijk) heen kijken.

De Van Mierlo Stichting heeft tot kerntaak om het sociaal-liberale gedachtegoed – dat de grondslag vormt van het politieke handelen van de partij D66 – te blijven ontwikkelen en te interpreteren. Het is van groot belang voor al degenen die actief zijn in de dagelijkse arena van de politiek om te kunnen terugrijpen op een ontwikkeld gedachtegoed. Om steeds de vraag (van zichzelf of van opponenten) te kunnen beantwoorden: ‘Waarom vinden we wat we vinden, en waarom is dat

gebaseerd?’ Een politicus staat sterker wanneer hij beseft waar zijn uitgangspunten op gebaseerd zijn. Geldt dit trouwens niet voor iedereen met een interesse in politiek?

De gedachte achter *denk en handel internationaal* gaat niet over standpunten (De EU een superstaat? De VN als wereldregering? Militaire interventie in Afghanistan?), maar heeft in eerste instantie betrekking op een levenshouding en een mensbeeld. Daarmee poogt dit essay gedachten aan te reiken over een van de meest cruciale vragen uit ieder politiek debat over grensoverschrijdende betrekkingen: ‘Waarom zou ik mij met een ander moeten bemoeien?’

Joris Backer

Voorzitter Mr. Hans van Mierlo Stichting
Den Haag, oktober 2014

¹ De VDB was een partij die in de decennia voor de Tweede Wereldoorlog actief was. Na 1945 sloten prominente leden zich aan bij enerzijds de PvdA (zoals A. Vondeling), anderszijds bij de vvd (zoals P. Oud). Voor meer hierover, lees: M.H. Klijnsma, ‘Om de democratie’ (2007).

² De richtingwijzers zijn: vertrouwen op de eigen kracht van mensen, denk en handel internationaal, beloon prestatie en deel de welvaart, streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving, en koester de grondrechten en gedeelde waarden. Zie voor de volledige tekst van de richtingwijzers pagina 44.

pagina 18

Internationaal
denken en
handelen
Het individu

pagina 34

Internationaal
denken en
handelen
**Het maatschappelijke
domein**

pagina 52

Internationaal
denken en
handelen
De staat

pagina 12
inleiding

pagina 44
Sociaal-liberale
richtingwijzers

pagina 68
Afsluitend

pagina 72
Uitdagingen in
de politieke praktijk
[epiloog]

inleiding

Vrijheid

Verbondenheid

Open blik

Internationale verbondenheid en een open blik hebben de wereld veel opgeleverd. Nog nooit waren zoveel mensen gevoed en gezond; nog nooit werden zoveel mensen geschoold. Dit is mede veroorzaakt doordat internationale handel welvaart wereldwijd heeft vergroot, en doordat internationale samenwerking een relatief stabiele wereldorde mogelijk maakt, ondanks alle conflicten die er zijn.

Het maatschappelijk en economisch verkeer trekt zich steeds minder aan van grenzen. Door elkaar steeds sneller opvolgende ontwikkelingen in de technologie doen afstanden er minder toe en vormen we relaties en netwerken met mensen steeds verder weg. Er is een toenemende mate van internationale verbondenheid en onderlinge afhankelijkheid.

Tegelijkertijd zijn er ook grote uitdagingen die om een reactie vragen. Denk aan grote groepen mensen die duizenden kilometers reizen om een beter leven te vinden voor zichzelf en hun kinderen, aan spanningen tussen staten; of denk aan de uitputting van grondstoffen en de vervuiling van oceanen. Internationale terreur en klimaatverandering houden geen rekening met nationaliteit of grenzen. Dit soort ontwikkelingen vraagt om internationale antwoorden en kan het best worden aangepakt vanuit een open en internationale houding.

D66 denkt en handelt internationaal. Als je het zo ziet staan, denk je aan G20-conferenties, internationale bedrijven of veiligheids crises in de wereld, en misschien wel aan het WK voetbal. Natuurlijk zijn dit allemaal uitingen van internationaal denken en handelen, maar het credo *denk en handel internationaal* begint voor D66 echter veel dichterbij huis. Het staat aan de basis van de manier waarop we naar de wereld kijken. In dit essay onderzoeken we de richtingwijzer *denk en handel internationaal*. Wat is internationaal denken? Hoe handel je daarnaar? En waarom? Wat betekent internationaal denken voor mij als mens?

Het meest fundamentele streven van sociaal-liberalen is het vergroten en waarborgen van de persoonlijke vrijheid van het individu. Wij spannen ons in voor een samenleving waarin mensen voor zichzelf uitmaken wat ‘het goede, het ware en het schone’ is. Dit geldt voor alle liberalen; voor sociaal-liberalen in het bijzonder betekent vrijheid zowel de afwezigheid van externe dwang om eigen keuzes te maken, als het hebben van de vermogens om tot zelfbeschikking en zelfontplooiing te komen. Sociaal-liberalen zijn ervan overtuigd dat wanneer individuen deze vrijheid hebben, de meerderheid van de mensen vervolgens in verbondenheid met anderen vormgeeft aan hun vrijheid.

‘Ons streven naar vrijheid voor allen houdt niet op bij de landsgrenzen’

Wij willen een wereld waarin mensen vrij zijn in verbondenheid. Dat illustreert het ‘sociaal’ in sociaal-liberaal en dit start met zelfbeschikking: de vrijheid waarbinnen mensen zich kunnen ontwikkelen en ontplooiën. Die vrijheid kan alleen leiden tot rechtvaardige uitkomsten wanneer er sprake is van gelijke kansen. Uiteindelijk moeten talent, inzet en lukrake pech of geluk de enige factoren zijn die het succes van het individu bepalen. En niet je nationaliteit, afkomst, religie of de rijkdom, positie of opleiding van je ouders. Voor ons zijn deze vrijheid en kansengelijkheid echter niet afdoende. Als iedereen zich heeft ontplooid, is daarmee niet de kous af. Wij willen vanuit onze verbondenheid sociale rechtvaardigheid. Dus als iemand pech heeft gehad bij het verdelen van de talenten, of is gestruikeld in het leven, dan laten we die persoon niet achter. Daarbij kijken we niet alleen naar de mensen in onze directe omgeving of de medemens van vandaag. Onze verbondenheid reikt verder dan de landsgrenzen en betreft ook de generaties na ons. Daarom willen wij keuzes maken die toekomstvast zijn.

Voor ons houdt het streven naar vrijheid van het individu dus niet op bij de landsgrenzen. Dit komt voort uit de overtuiging dat de zeggenschap over ‘*life, liberty and the pursuit of happiness*’ voor alle mensen op de wereld moet gelden. Dit gaat gepaard met een welbegrepen eigenbelang: de beslissingen en acties van mensen van over de hele wereld hebben invloed op ons. Ook willen we onze eigen vrijheid niet laten beperken door zoiets als landsgrenzen. Het is dus zowel uit betrokkenheid als uit eigenbelang dat sociaal-liberalen zich internationaal oriënteren.

In het eerste deel van dit essay gaan we dieper in op de onderliggende overtuigingen waarop *denk en handel internationaal* gebaseerd is; het zijn immers overtuigingen die door ieder individu bevestigd, overwogen en onderbouwd moeten worden. In het tweede deel kijken we wat er gebeurt als men met deze overtuigingen het maatschappelijke domein betreedt. Het is tussen mensen onderling, maar ook tussen burgers, bedrijven en niet-gouvernementele organisaties, dat internationaal denken en handelen concrete gevolgen krijgt. Tot slot gaan we in deel drie in op de betekenis van de richtingwijzer voor een sociaal-liberale kijk op verhoudingen tussen staten. Het is per slot van rekening in het domein van staten dat internationale politiek grote impact heeft.

Internationaal denken en handelen **Het individu**

[deel 1]

‘Treed de wereld open en nieuwsgierig tegemoet!’, is eigenlijk wat deze richtingwijzer wil zeggen. Het credo *denk en handel internationaal* roept associaties op met wereldpolitiek, diplomatie en globalisering, maar het fundament van onze internationale blik ligt dieper. Het is verankerd in het sociaal-liberale streven naar de vrijheid van het individu, ongeacht waar dit individu leeft. De mens is een sociaal wezen, dat leeft in onderlinge afhankelijkheid van anderen. De overtuiging dat iedereen, waar ook ter wereld, vrij moet (kunnen) zijn, is waarom sociaal-liberalen over grenzen heen kijken, en roept iedereen op tot het hebben van een open houding. In dit eerste deel bespreken we de uitgangspunten en consequenties van internationaal denken en handelen voor het individu.

> Denken

Ons streven naar vrijheid voor iedereen, waar iemand ook leeft, komt voort uit drie belangrijke principes van sociaal-liberalen: ieder mensenleven is evenveel waard, je moet andere mensen gunnen wat je jezelf gunt en we zijn op aarde allemaal onlosmakelijk met elkaar verbonden. Dit zijn de meest basale redenen waarom we internationaal denken. Vanuit deze principes van morele gelijkwaardigheid, wederkerigheid en lotsverbondenheid komen we tot een handelingsperspectief, namelijk een open houding. Waar denken en handelen samenkomen ontstaan ook altijd spanningsvelden. We bespreken een paar van deze spanningsvelden die voor ons symbolisch zijn voor de richtingwijzer *denk en handel internationaal*.

Morele gelijkwaardigheid

Als sociaal-liberalen vinden wij dat iedereen met dezelfde morele rechten wordt geboren, en dat ieder individu het recht heeft een invulling te geven aan (een idee van) het goede leven. Deze ingeboren rechten zijn niet alleen voorbehouden aan hen die ‘aan de goede kant van de streep’ geboren zijn, maar aan alle mensen. Dat noemen we ‘universeel’. We vinden dit omdat we denken dat iemand niet voor iemand anders kan bepalen wat goed is en wat fout; en evenmin wat een ander bijgevolg zou moeten doen, willen of laten. Niemand heeft de waarheid in pacht. Dit vertrekpunt wijst ons op ieders gedeelde menselijkheid, en daaruit komt de overtuiging dat iedereen vrij moet zijn de eigen keuzes te maken. ■

■ Dat niemand de waarheid in pacht heeft, betekent nog niet dat ‘de waarheid niet bestaat’ en daarover niet gediscussieerd hoeft te worden. Het leidt wel tot de conclusie dat de beste samenleving er een is waar mensen in vrijheid en zonder geweld met elkaar van mening verschillen en discussiëren over wat ‘waar’ en ‘goed’ is. In die samenleving mogen (en niet zelden: moeten) we onze eigen overtuiging wel degelijk uitdragen; en dan met het besef dat we niet van het onbetwistbare eigen gelijk mogen uitgaan. Voor meer hierover, lees: ‘Vertrouw op de eigen kracht van mensen’, VMS / Permanente Programmacommissie D66, 2009.

Sociaal-liberalen streven naar ‘vrijheid in verbondenheid’. Dit is gebaseerd op zowel de nadruk die gelegd wordt op de mens als sociaal wezen, als op de overtuiging dat de meeste vrije individuen automatisch verbinding zoeken met anderen. ■ Vrijheid leidt in onze zienswijze tot verbondenheid. ‘Vrijheid’ heeft voor sociaal-liberalen een brede betekenis. Sommige liberale denkers definiëren vrijheid als het recht van het individu om zijn of haar eigen leven te leiden zonder bemoeienis van anderen. Dit is de zogeheten ‘negatieve’ vrijheid. In het sociaal-liberalisme is echter de zogeheten ‘positieve’ vrijheid ■ net zo belangrijk: de vrijheid die ontstaat doordat het individu in staat is zijn potentie te ontwikkelen. Morele gelijkwaardigheid, en het daaruit volgende streven naar (negatieve en positieve) vrijheid en zelfbeschikking van allen, vormt de grond voor ons internationale denken en handelen. Immers, iedereen, binnen of buiten Nederland, moet de mogelijkheid hebben zijn of haar geluk op de eigen manier na te jagen. We vinden dat anderen de verantwoordelijkheid hebben daarbij te helpen als dat niet op eigen kracht lukt.

In het najagen van dit geluk en het streven naar vrijheid voor allen ligt wel een spanningsveld: iedereen mag gelijke rechten hebben, maar dat betekent niet dat we ons met eenieder even verbonden zullen voelen. Zo voelen veel Nederlanders zich meer verbonden met Belgen dan met mensen uit Swaziland. De mens heeft in zijn zoektocht naar geluk een aangeboren neiging om zich te onderscheiden van een ander. Om orde aan te brengen in een onoverzichtelijke wereld trekt hij grenzen en heeft hij de neiging zich thuis te voelen bij een specifieke groep mensen. Iedereen moet het recht hebben zich te wortelen in een bepaalde

■ Overigens heeft eenieder uiteraard de principiële vrijheid om dat niet te doen. Dit heeft doorgaans echter wel gevolgen, die men dan ook moet accepteren.

■ De begrippen ‘positieve’ en ‘negatieve’ vrijheid zijn bekend geworden door Isaiah Berlin, in het essay ‘Two concepts of liberty’ uit 1958.

plaats, en de bijbehorende manier van leven als waardevol te zien en te ervaren. Deze focus op het eigene, het particuliere, is aan de mens eigen. Met het sociaal-liberale ideaal van vrijheid in verbondenheid moet ook het besef komen dat de verbondenheid van een mens met de een groter kan zijn dan met de ander. Dat alle mensen gelijke rechten hebben, doet daar niets aan af. Er zit een constant spanningsveld in ons gedachtegoed tussen het universele en het particuliere. De frase *denk en handel internationaal* leidt niet tot een ontkenning daarvan. In tegendeel: het moet juist steeds weer worden verkend, onderzocht en bevraagd. De menselijke voorliefde voor het eigene moet in overeenstemming worden gebracht met de gelijkwaardigheid van allen.

Wederkerigheid

De vrijheid van zelfbeschikking kan alleen leiden tot rechtvaardige uitkomsten wanneer er sprake is van gelijke kansen. Uiteindelijk moeten talent, inzet en lukrake pech of geluk de enige factoren zijn die het succes van het individu bepalen. En niet je afkomst, het land waar je geboren bent, religie of de rijkdom, positie of opleiding van je ouders. Het streven naar gelijke kansen vindt een uiting in het principe van wederkerigheid, vaak verwoord in de stelregel *‘wat jij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet’*. Wederkerigheid als principe is een logisch gevolg van de stelling dat mensen gelijke fundamentele rechten hebben. Immers, als alle mensen evenveel waard zijn, moet je hen behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden. En daar komt uit voort dat je anderen de vrijheden (en kansen) gunt die je zelf ook geniet. Dit leidt tot een (morele, niet juridische) verplichting je de inspanning te getroosten die nodig is voor andermans vrijheid, zoals je ook zou willen dat een ander zich, zowel in woorden als in daden, voor jou zou inspannen, mocht dat nodig zijn. Zoals gezegd: sociaal-liberalen streven naar een wereld met individuele vrijheid voor iedereen, waar dan ook. Het principe van wederkerigheid is een manier om aan die internationale houding uiting te geven. Dat in sommige landen en door sommige

groepen religie, cultuur of afkomst gebruikt worden om bepaalde mensen rechten te onthouden, is niet te rechtvaardigen. Iedereen heeft recht op een zo gezond mogelijk en volwaardig leven en op rechtvaardige behandeling door de overheid en door anderen.

‘Iedereen heeft recht op een zo gezond mogelijk en volwaardig leven en op rechtvaardige behandeling door de overheid en door anderen’

Er zit zowel een element van onbaatzuchtigheid, als van eigenbelang in wederkerigheid. Het werkt goed om wederzijds vertrouwen te bouwen en langetermijnverplichtingen aan te gaan. Immers, op basis van wederkerigheid mag je er op rekenen dat anderen jou behandelen zoals ze zelf behandeld willen worden in vergelijkbare situaties. Wederkerigheid biedt op die manier een stimulans voor samenwerking en het houden aan wederzijdse afspraken. Het wordt daarom ook gezien als een fundamenteel principe voor interactie tussen staten om op effectieve wijze crises te beheersen. Het is vanuit het doel van vrijheid voor iedereen, en de daaruit voortvloeiende wederkerigheid, dat sociaal-liberalen streven naar een op afspraken gebaseerde internationale rechtsorde.

Lotsverbondenheid

Vanuit het idee van morele gelijkwaardigheid en het principe van wederkerigheid ontstaat een besef van gedeelde verantwoordelijkheid: *‘we’re all in this together’*. Voor sociaal-liberalen staan weliswaar het individu en de individuele vrijheid en verantwoordelijkheid centraal, maar dit gaat altijd uit van het besef dat individuen geen eilanden zijn; ze zijn verbonden met anderen. Dit geldt ook voor mensen die je niet kent, voor mensen aan de

andere kant van de wereld en voor (individuen in) andere landen. Dit gevoel voor lotsverbondenheid met alle mensen wordt ook wel een universalistische kijk op de mens genoemd. Je richt je meer op wat mensen bindt dan op wat hen onderscheidt. Het sociaal-liberale streven naar vrijheid voor alle individuen is hier onlosmakelijk mee verbonden.

Maar niet alleen dat. In een globaliserende wereld hebben gebeurtenissen in Nederland gevolgen elders en andersom. Een korte blik op wereldomvattende problematiek doet direct inzien hoezeer het lot van mensen in Nederland en Europa verbonden is met mensen aan de andere kant van de wereld. Klimaat, intercontinentale migratie, grondstoffenschaarste of terrorisme zijn allemaal verschijnselen waarvan zowel de oorzaak, als de gevolgen zo groot en veelomvattend zijn dat we gedwongen worden ons reken-schap te geven van de buitenwereld. Lotsverbondenheid is reëel en niet te ontkennen, en het is een van de belangrijkste redenen voor sociaal-liberalen om altijd te zoeken naar oplossingen voor politieke en bestuurlijke uitdagingen die zoveel mogelijk allesomvattend zijn en verder strekken dan de eigen leefomgeving.

Op papier spreekt dit voor zichzelf, maar in de praktijk is deze lotsverbondenheid lang niet altijd vanzelfsprekend. Dit heeft onder meer te maken met hoe mensen hun identiteit vormen. Met wie voelt iemand zich verbonden? Dat is minder eenduidig dan het soms lijkt. Het sociaal-liberalisme ziet het individu als een complex van meerdere identiteiten. Mensen zijn meer dan alleen een etniciteit, geslacht, geloof, ras, of de som daarvan. Ook ervaringen opgedaan tijdens het leven vormen wie we zijn. Juist de gelaagdheid van identiteiten kan een enorme dynamiek

 Dit betekent ook dat oplossingen toekomstvast moeten zijn, want er bestaat ook een lotsverbondenheid met toekomstige generaties. Voor meer hierover, lees: ‘Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving’ (VMS, 2013).

Gelijkwaardigheid

Wederkerigheid

Lotsverbondenheid

geven in het leven van mensen. Vanuit de nadruk op meervoudige identiteiten van mensen kan men ook inzien dat bijvoorbeeld een atheïst zich verbonden kan voelen met een strenggelovige, doordat ze allebei vader zijn, of voetballiefhebber, of uit hetzelfde land komen. Door deze gelaagdheid bij de ander te erkennen, ontstaat er ruimte voor een besef van lotsverbondenheid – hoe anders we ook zijn. Vanuit het veelzijdige beeld van hoe mensen in elkaar zitten, is het bijna vanzelfsprekend dat we onszelf voorhouden: *denk en handel internationaal*.

> Handelen

Een open houding

Een goede manier om uiting te geven aan morele gelijkwaardigheid, wederkerigheid en lotsverbondenheid is een open houding, waarin de nadruk ligt op wat mensen verbindt, ondanks de verschillen tussen mensen en de afstanden en grenzen die ze ervaren. Dit betekent: waarnemen zonder direct een oordeel te uiten (wat iets anders is dan het niet hebben van een oordeel!). Een belangrijk element van een open houding is nieuwsgierigheid naar de buitenwereld. Deze nieuwsgierigheid wordt gevoed door het besef dat zaken vaak niet zijn zoals ze zich in eerste instantie aan ons voordoen, en leidt tot het openstaan voor informatie die de eigen opvattingen kan tegenspreken. Bij een open houding hoort het besef zelf blinde vlekken te hebben, net als anderen, en daarmee rekening te houden. Door dit te doen, kunnen mensen zich verplaatsen in een ander (wat hoort bij wederkerigheid), waardoor lotsverbondenheid kan worden ervaren. Het vermogen om zich te verplaatsen in een ander, empathie, helpt een mens om anderen te begrijpen. Het is essentieel voor het (kunnen) hebben van een open houding. Een gebrek aan empathie leidt niet zelden tot (mogelijk onnodige) meningsverschillen en (dus vermijdbare) conflicten. Nieuwsgierigheid en inlevingsvermogen zijn de instrumenten voor een open houding.

De richtingwijzer *denk en handel internationaal* biedt geen hapklare brokken of ondubbelzinnige voorschriften om met ingewikkelde internationale kwesties om te gaan. Wel biedt het begrippen waarmee ieder voor zichzelf een weg kan zien te vinden. Zich bewust zijn van de complexiteit van de wereld, maar er toch met een open blik naar kijken, is essentieel voor internationaal denken en handelen. Een open houding betekent niet dat je doet alsof er geen conflicten en verschillen zijn tussen mensen, of dat grenzen en afstanden niet bestaan. Het legt mensen wel de verantwoordelijkheid op om deze conflicten, verschillen, grenzen of afstanden niet te groot en onveranderlijk te maken. Hieruit volgt direct de persoonlijke opdracht om voortdurend af te wegen of we ‘omstander met open blik’ blijven, of dat we (pleiten voor) ingrijpen.

Een manier waarop een open houding vorm krijgt, is de vraag te stellen wat de gevolgen zijn van de eigen daden voor anderen. Deze vraag biedt inzicht en perspectief op grote internationale kwesties die anders voor je verborgen zouden blijven. Denk bijvoorbeeld aan internationale migratie: het wordt vaak bekeken als een natuurkracht die onveranderlijk is, en waar ‘wij’ geen aandeel in hebben. Met een open houding is onze eerste vraag niet ‘Wat doen we eraan?’, maar ‘Waarom zijn de dingen zoals ze zijn?’. Niet om de gevonden verklaring te gebruiken als vergoelijking, maar om – indien gewenst en nodig – tot betere oplossingen te komen. Het is goed om bijvoorbeeld een thema als migratie vanuit wederkerigheid en lotsverbondenheid naar de situatie te kijken. Ten eerste blijkt uit een open internationale blik op migratiestromen dat migratie van mensen ten zuiden van de Sahara náár de Europese Unie (EU) eerder uitzondering dan regel is, en dat de massaliteit ook maar zeer relatief is: de meeste vluchtelingen blijven in de regio. Verder zien we dat de vluchtelingen in hun land van herkomst niet alleen veel minder vrijheid genieten, maar ook dat een deel van die onvrijheid ontstaat door beperkingen en regels waar de EU bedoeld of onbedoeld aan bij-

draagt. Het internationale handelssysteem zorgt vaak voor eenzijdige gerichtheid op productie van grondstoffen. Mede door ‘fort Europa’ wordt het mensen in Afrikaanse landen moeilijk gemaakt een sterke en evenwichtige lokale economie te ontwikkelen, waardoor velen wegtrekken op zoek naar meer levenskansen.

Door een open houding komt ook het besef dat wij niet alleen anderen actief willen beïnvloeden, maar dat wij ook als vanzelfsprekend aangesproken kunnen worden op onze invloed op de ander. Dit is heel helder het geval bij problematiek rond milieu en klimaat. Nederlanders gebruiken ‘vijf keer Nederland’ om in hun behoeften te voorzien. Als iedereen zou leven zoals wij hebben we vijf werelden nodig. ■ Om voor iedereen welvaart mogelijk te maken, moeten wij onze afdruk terugdringen. Door inlevingsvermogen en wederkerigheid krijg je zo een ander beeld van internationale problematiek. Uit internationaal denken volgt dan vaak vanzelf internationaal handelen.

Een open houding dichtbij huis

De open houding van internationaal denken en handelen opent de wereld voor ons en geeft ons de mogelijkheid om onze leef- en denkwereld te verbreden – zonder er ook maar een meter voor te hoeven reizen. ■ Hier staat wel tegenover dat een open houding een voortdurende oefening is in evenwichtskunst. Het hebben van een open houding klinkt in eerste instantie namelijk mischien gemakkelijk, maar bij nadere bestudering zadelt dit een

■ Er is nog veel discussie over het precies vaststellen van een ecologische voetafdruk. Of het precieze getal hier nu 4, 5 of 6 moet zijn, is niet relevant voor het punt dat hier gemaakt wordt.

■ Overigens, je hoeft niet van reizen te houden om toch de open houding te hebben die we hier propageren. Het is goed mogelijk om het reizen maar ongemakkelijk en gedoe te vinden, en toch een open houding te hebben ten opzichte van verschillen en zaken die ‘anders’ zijn. En net zo goed is het denkbaar dat mensen de hele wereld afreizen en er toch een gesloten wereldbeeld op na houden.

persoon met lastige afwegingen op. Het stelt ons bijvoorbeeld bloot aan (interactie met) andersdenkenden. Aan de ene kant streven wij naar vrijheid voor eenieder om de eigen visie op het goede leven te formuleren. Tegelijkertijd zijn wij ook overtuigd van ons eigen sociaal-liberale gedachtegoed. Deze spanning tussen vrijheid en overtuiging zien we regelmatig binnen Nederland (zowel met xenofobische als met fundamentalistische religieuze tendensen). Op internationale schaal zijn de verschillen zeker zo groot, en daarbij is de machts- en invloedsvraag veel pregnanter. Dit leidt uiteindelijk tot vragen over ingrijpen in andere landen – daarover meer in deel III van dit essay.

Internationale kwesties zijn vaak te groot en complex om volledig te bevatten, laat staan om er als individu direct invloed op te hebben. Maar de gedachten achter deze richtingwijzer gaan over meer dan alleen het terrein van de internationale politiek. Het is een oproep aan mensen om over de eigen grenzen heen te kijken. Dit hoeven niet per se landsgrenzen te zijn, maar kunnen ook gemeente- of zelfs wijkgrenzen zijn. De open houding die verbonden is met het credo *denk en handel internationaal* brengt ook onvermijdelijk verplichtingen met zich mee. Bijvoorbeeld de verplichting je te verplaatsen in een ander. Maar ook meer specifiek moeten we een evenwicht vinden tussen bijvoorbeeld de opvatting dat vluchtelingen een betere toekomst verdienen en daar daadwerkelijk in het dagelijkse leven iets aan willen doen. Of tussen rekening houden met een ander en tegelijkertijd je eigen belang in het oog houden. Ook is het mogelijk om in theorie alle culturen gelijk te willen behandelen en het toch lastig te vinden als je beste vriend zijn pasgeboren zoon laat besnijden. En hoe gaan we om met de kritiek van een vriend dat je je tienerdochter 's nachts over straat laat gaan? Een open houding leidt ertoe dat je de gevolgen van je daden voor een ander ten volle in acht neemt. Bij het behartigen van de eigen belangen moeten we ons afvragen: 'Is dit wat ik wil, inclusief de gevolgen van mijn keuzes voor anderen?'

Het levensgevoel dat verbonden is aan een internationale blik kan ook weleens uit de bocht vliegen. In zo'n geval sluit men dan paradoxaal genoeg de blik; iemand omarmt bijvoorbeeld hartstochtelijk het vreemde in het buitenland terwijl het eigene wordt afgezworen als kleinburgerlijk, achterlijk of overdreven nostalgisch. Dan weet iemand wel precies de weg te vinden in de achterafstraatjes van Hongkong, of geniet van het landelijke leven en de folklore in Frankrijk of Italië, maar haalt de neus op voor gebruiken of denkbeelden die buiten de eigen vriendenkring leven omdat 'men toch echt geen yup, boer of stedeling is'. Het streven een wereldburger te zijn, vraagt niet om afstand te nemen van de eigen herkomst. Of anders geformuleerd: een voorliefde voor het vreemde hoeft helemaal niet te leiden tot een afkeer van het eigene.

‘Nieuwsgierigheid en inlevingsvermogen zijn de instrumenten voor een open houding’

En toch bestaat er altijd spanning tussen ver weg en dichtbij. Hoe maak je een keuze hiertussen? In een wereld van eindige middelen moeten we kiezen waar we tijd, geld en energie in stoppen. Hoe maken we als sociaal-liberalen een bewuste afweging tussen investeren in het geven van kansen aan een pasgeboren kind in Afrika versus het (op absolute schaal vele malen hogere bedrag) investeren in de arbeidskansen van iemand van 55 jaar in de bijstand in Nederland? En wanneer (als ooit?) zeggen we tegen een kansarm kind in India: 'Jouw land is nu zo rijk, de welvarende middenklasse in jouw land moet nu maar voor jou opkomen'? Ondanks de focus op de effectiviteit in het maatschappelijke debat over ontwikkelingssamenwerking gaan er wezenlijke morele vragen onder schuil. Hoewel sociaal-libe-

ralen in principe geen onderscheid maken tussen verschillende plaatsen waar grote armoede heerst, of waar mensenrechten worden geschonden, is het toch eigen aan de mens om solidariteit te voelen met mensen die op welke manier dan ook dicht bij ons staan. Dit heeft iets arbitrairs, maar is daardoor niet minder reëel. Een open houding kan echter wel dienen als tegengif tegen een te grote vooringenomenheid. De in deze tekst geuite gedachten over morele gelijkwaardigheid, wederkerigheid en lotsverbondenheid dragen geen vooraf gegeven antwoorden aan. Ze bieden wel houvast en een referentiekader om dit soort kwesties allereerst te agenderen, en er vervolgens een positie in in te nemen. Het moge duidelijk zijn: *denk en handel internationaal* geeft vooral uitdrukking aan een uitdaging, niet aan een oplossing.

‘Door een open houding na te streven, wordt een wereld versterkt waarin gedeelde menselijkheid, wederkerigheid en lotsverbondenheid centraal staan’

Houd een open geest, denk groots, en handel daar waar je daden de grootste gevolgen kunnen hebben, zo nodig dicht bij huis. Door een open houding na te streven, wordt een wereld versterkt waarin gedeelde menselijkheid, wederkerigheid en lotsverbondenheid centraal staan. Daar worden niet alleen mensen hier en nabij beter van, maar ook mensen elders. Door bijvoorbeeld te bekijken hoe in Denemarken sociale zekerheidsvragen worden beantwoord, kunnen wij ons voordeel doen. En doordat Nederland voorloopt met wetgeving rondom het huwelijk voor mensen van gelijk geslacht hebben we invloed op mensen en landen over de hele wereld.

In dit eerste deel hebben we beschreven wat de fundamenteën zijn onder de overtuigingen, vanuit individueel perspectief, die ten grondslag liggen aan internationaal denken en handelen. In het volgende deel kijken we vooral naar wat deze houding betekent voor groepen en gemeenschappen. Ook in het niet-staatelijke internationale domein is het voortdurend schipperen en niet zelden kiezen tussen twee kwaden. Wat brengt een sociaal-liberale invulling van *denk en handel internationaal* in dat geval aan invalshoeken en inzichten?

Internationaal
denken en
handelen
**Het maatschap-
pelijke domein**

[deel 2]

De wereld van vandaag wordt gekenmerkt door ontelbare internationale verbindingen tussen mensen. Als mensen onderling internationaal denken en handelen, komen ze in contact met anderen; met gelijkgestemden en met andersdenkenden. Of het nu gaat om een studentenuitwisseling, een internationaal opererend klein bedrijf of een wereldwijde web community: een open houding krijgt pas betekenis wanneer deze getest wordt in de omgang met anderen, in het maatschappelijke domein van mensen onderling. Door de interactie kan wederzijds begrip ontstaan. De verkenning van, en de confrontatie tussen, verschillende visies komt het creatief potentieel van mensen ten goede, en vormt zo een belangrijke voorwaarde voor individuele vrijheid.[■] Het zijn mensen onderling die met elkaar de afwegingen en dilemma's moeten bespreken, zoals die in het eerste deel zijn beschreven.

■ Het is evident dat uit verschillen en interactie met andersdenkenden ook conflicten kunnen ontstaan, dat is eerder in deze tekst al benoemd. Hier leggen we bewust de nadruk op het andere perspectief.

In het vorige deel is beschreven waarom *denk en handel internationaal* een typisch sociaal-liberale richtingwijzer is. Omdat we morele gelijkwaardigheid, wederkerigheid en lotsverbondenheid zo belangrijk vinden, streven we naar individuele vrijheid van allen, ongeacht waar men woont. Dit streven geven we vorm door een open houding aan te nemen. Een groot deel van het internationale verkeer vindt plaats tussen mensen, bedrijven en niet-gouvernementele organisaties (ngo's). In dit deel bespreken we wat een open houding betekent wanneer je spreekt vanuit deze actoren. Het laatste deel van dit essay gaat in internationale denken en handelen vanuit een andere en zeer bepalende actor: de staat.

> Denken

Een gesprek over internationaal denken en handelen

Een open houding leidt in de praktijk, zoals we in het vorige deel al zagen, tot spanningsvelden. Het gesprek hierover moet in eerste instantie in het maatschappelijke domein gevoerd worden. Dat kan niet zonder dat mensen individueel en in gelijkwaardigheid opkomen voor de eigen overtuigingen. Een ontmoeting met iemand met bijvoorbeeld een andere afkomst, opvoeding, levensinstelling of geloofsrichting brengt mensen in aanraking met andere ideeën over wat goed en normaal is. Men begeeft zich in het moeilijke spanningsveld van de eigen overtuigingen en die van anderen. Voor sociaal-liberalen heeft, zoals gezegd, iedereen het recht een eigen invulling te geven aan het idee van een goed leven. Maar het uitgangspunt dat 'niemand de waarheid in pacht heeft' mag geen reden zijn om niet de eigen overtuigingen te verdedigen. Integendeel, men kan staan voor de eigen waarden en ideeën, en toch bereid zijn om de inzichten van anderen mee te nemen of toe te geven dat iets wellicht anders zou kunnen. Accepteren dat men het mogelijk fout zou kunnen hebben, is echter niet hetzelfde als er zeker van zijn dat men het al mis heeft.

Dit geldt net zozeer voor binnenlandse maatschappelijke kwesties, als voor een standpuntbepaling in het internationale speelveld.

Het primaat voor het nemen van beslissingen in interstatelijke vraagstukken ligt vanzelfsprekend bij de politiek.¹⁰ En politici – de mensen – zijn onderdeel van het domein van ‘mensen onderling’. Het is in dit maatschappelijke domein dat beslissingen draagvlak en legitimiteit krijgen. Of het nu gaat over het toelaten van Polen, Roemenen of Bulgaren tot de Nederlandse arbeidsmarkt, over de reactie op privacyschendingen in Nederland door buitenlandse diensten, of over gewapend ingrijpen in een ander land: hoe sterker mensen onderling zich uitspreken, des te groter wordt de druk op een regering om hier iets mee te doen. De mate waarin een regering gevoelens uit de maatschappij overneemt kan verschillen; voor liberalen kunnen standpunten in principe alleen vanuit de bevolking ontstaan, en niet in eerste instantie door de overheid worden voorgeschreven. Deze constatering legt een grote verantwoordelijkheid bij mensen onderling om het gesprek met elkaar aan te gaan. Politieke en maatschappelijke leiders en organisaties hebben ook een rol; niet zozeer voorschrijvend, maar wel als voortrekker, als voorbeeld en om de signalen uit de maatschappij op te pikken. Een overheid kan vanuit liberaal perspectief nooit de doorslaggevende kracht zijn in een debat. Maar sociaal-liberale politici – dus: individuele burgers, verenigd in een politieke vereniging – moeten dit wel degelijk zijn.

Mensen onderling: groep, volk? Begin bij het individu!

Het sociaal-liberalisme streeft naar vrije individuen die in verbondenheid leven. Iedere gedachte over internationale verhoudingen begint voor ons daarmee. Tegelijkertijd is het onderwerp van veel bespiegelingen in internationale context vaak juist een volk – een groep mensen dus. Een volk wordt vaak gezien als iets organisch. Er wordt over gesproken alsof het een lichaam is,

waaraan alle samenstellende delen ondergeschikt zijn. Die zienswijze staat lijnrecht tegenover de centrale uitgangspunten van het sociaal-liberalisme. Ons internationale denken en handelen start bij individuen, niet bij volken of naties. Aan de natie werd en wordt in onze ogen te veel toegeschreven.¹¹

Het klassieke idee van de natie botst bovendien met het sociaal-liberalisme. Zij staat in dat idee namelijk boven het individu, dat zich naar de natie heeft te conformeren. Waar voor conservatieve natiestaatdenkers (‘de natie is leidend’) en globaliseringadepten (‘grenzen bestaan niet’) de wereld er eenvoudig uitziet, is dat voor sociaal-liberalen anders. Zoals eerder in dit essay beschreven, erkent de sociaal-liberaal verschillen tussen mensen, en erkent hij dat grenzen en afstanden reëel zijn. Het is voor ons dus ook niet zo dat natiestaten in de moderne wereld irrelevant zijn geworden. Wel is het zo dat individuen altijd meervoudige identiteiten hebben. Dit brengt met zich mee dat individuen volgens ons moeten kunnen toetreden tot ‘andere’ gemeenschap-

¹⁰ Er bestaat een wezenlijk onderscheid tussen de ‘politiek’ en de ‘overheid’. In het dagelijkse taalgebruik worden dezen weleens op één hoop gegooid. De politiek, dat zijn in principe burgers die werken om het openbaar bestuur te beïnvloeden. De overheid, dat zijn de verzamelde instanties van de staat, die uitvoering geven aan het openbaar bestuur.

¹¹ Het is overigens nuttig om te realiseren dat naties, en het begrip van wat een natie behelst, steeds veranderen. De gemiddelde Nederlander uit de jaren vijftig van de 20e eeuw zou zich slechts met moeite herkennen in het vroeg-21e-eeuwse Nederlandse zelfbeeld. Daarnaast zijn naties voor een groot deel ‘uitgevonden’ in de 19e eeuw, toen regeringen en maatschappelijke elites door o.a. taalpolitiek, onderwijs en dienstplicht een uniformerend beeld creëerden van naties, in een tijd dat de meeste mensen zich vooral identificeerden met hun stad, dorp of regio. Naties zijn dus niet onvermijdelijke ‘natuurlijke’ verschijnselen. Hoe reëel het bestaan van naties tegenwoordig ook is, het feit dat ze ooit actief ‘gemaakt’ zijn, doet inzien dat ze niet de enige manier zijn om uiting te geven aan verbinding tussen mensen. Zoals eerder in het essay vermeld: ‘Mensen zijn meer dan alleen een etniciteit, geslacht, geloof, ras, of de som daarvan.’

pen, zich over grenzen verbonden moeten kunnen voelen, en zeker niet beperkt moeten worden tot de ‘eigen’ natie als ze dat niet willen. ‘Vrijheid in verbondenheid’ is iets wezenlijk anders dan ‘vrijheid in gebondenheid’. Daarom streeft het sociaal-liberalisme ernaar verschillen en grenzen te overbruggen, vanuit de overtuiging dat de vrijheid van het individu het hoogste goed is. Internationaal denken en handelen dient als een herinnering voor (sociaal-)liberalen om hiervoor te waken: de vrijheid van het individu moet leidend zijn.

> Handelen

Internationaal handelen: individuen en organisaties

Aan een maatschappelijk gesprek over internationale kwesties moet gevolg kunnen worden gegeven. Dat gebeurt vaak tussen individuen en niet-statelijke organisaties – tussen mensen onderling dus – en op vele verschillende manieren. Van internationale web communities en ngo’s tot sportkoepels en grote multinationals. We zien dat internationaal handelen een heel ander karakter heeft gekregen in de afgelopen decennia; het maatschappelijke domein van ‘mensen onderling’ heeft vandaag de dag een heel andere rol dan pakweg vijftig jaar geleden. Moderne, grote, niet-statelijke organisatievormen hebben over het algemeen een grensoverschrijdend karakter. Er bestaat in de niet-statelijke sfeer geen strikte tweedeling meer tussen nationaal en internationaal. We zien dat mensen zich steeds meer organiseren rondom gedeelde belangen en waarden, waarin het *wat* vaker belangrijker is dan het *waar*. In het oog springende voorbeelden hiervan zijn organisaties als Amnesty International, Plan International of Greenpeace. Deze organisaties worden voornamelijk gevoed doordat mensen, waar ook ter wereld, zich verbinden aan hen. Dat geeft ze gewicht en een stem in de internationale arena. Dit is volstrekt nieuw in de wereldgeschiedenis. Veel van dit soort niet-statelijke organisaties zijn niet primair politiek van

aard. Maar het illustreert wel de manier waarop deze organisaties in de huidige tijd goede manieren vormen voor individuen om een gevoel van internationaal (al dan niet sociaal-liberaal) engagement te kanaliseren.

‘Ons internationale denken en handelen start bij individuen, niet bij volken of naties’

Een sociaal-liberale invulling van *denk en handel internationaal* is dan ook precies deze: vanuit en door verbondenheid van individuen kan de individuele vrijheid van allen worden nagestreefd en bevorderd. We zien dat organisaties van verschillende aard en schaal zich kunnen verenigen achter een gezamenlijk doel. Te denken valt aan een grote internationale samenwerking voor vaccinaties, die bestaat uit de Wereldgezondheidsorganisatie, diverse staten, *civil society*-organisaties en een liefdadigheidsorganisatie. Ook voor abstractere politieke doelen vinden mensen elkaar op internationaal vlak, vaak via informele netwerken en het internet. Een voorbeeld daarvan zijn websites met online petitieën die de druk op overheden en bedrijven hoog houden om zich maatschappelijk verantwoord op te stellen.

Ondanks deze goede voorbeelden is lang niet elke internationale organisatie goed nieuws voor de wereld in het algemeen en de individuele vrijheid in het bijzonder. Het meest in het oog springen de internationale fundamentalistische terreurorganisaties die zich niets aantrekken van grenzen, en wereldwijde netwerken benutten om een staat van onvrijheid te creëren die lijnrecht ingaat tegen alles waar het sociaal-liberalisme naar streeft. Ook zij denken en handelen internationaal, juist met het streven om hun visie op het goede leven aan andere individuen

op te leggen, desnoods met geweld. De uitdagingen die dit soort organisaties stelt aan ons ideaal van persoonlijke vrijheid kunnen voor een belangrijk deel tegemoet getreden worden door staten (zie deel III van dit essay). Maar dat begint met een maatschappelijk tegengeluid, vanuit mensen onderling. Wanneer mensen onderling zich krachtig uitspreken voor hun overtuigingen en het maatschappelijk debat aangaan met fundamentalisten geeft dit bestuurders ondersteuning in hun aanpak.

‘Eerlijke vrije handel is een toegepaste uiting van wederkerigheid en draagt bij aan gelijke kansen voor allen’

Internationaal handelen: bedrijven

Materiële welvaart verschaft de middelen en randvoorwaarden voor persoonlijke vrijheid. Nederland is een handelsland, met een sterke internationale oriëntatie en met een economie gebaseerd op export. Maar ook als dat niet het geval zou zijn, zou nog steeds een van de sociaal-liberale richtingwijzers zijn: *denk en handel internationaal*. Immers, internationale handel is een uitstekende manier om materiële welvaart te genereren en te delen. In de afgelopen honderdvijftig jaar heeft het internationale handelsverkeer tot een ongekende wereldwijde welvaarts groei geleid. Nog nooit was de wereldbevolking zo weldoervoed, zo gezond en zo hoog opgeleid als nu, en dat is voor een deel te danken aan de internationale handel. In het ideale geval brengen bedrijven welvaart van het ene naar het andere land, en omgekeerd. Wanneer een Nederlands bedrijf een fabriek opzet in bijvoorbeeld Vietnam wordt daar werkgelegenheid gecreëerd.¹⁴ Met behulp van het salaris kunnen gezinnen leven en kinderen naar school, en kan de samenleving verder ontwikkeld worden. Tegelijkertijd levert het in Nederland welvaart op omdat de

Vietnamese fabriek gebruikmaakt van Nederlandse know-how en apparatuur. Daarnaast kunnen op deze manier producten goedkoper gefabriceerd worden dan wanneer ze in een westers land zouden zijn geproduceerd. In een tijd van groeiend protest tegen globalisering en internationaal opererende bedrijven is het belangrijk om ook de positieve kanten van internationale handel te blijven erkennen en de ruimte te geven. Eerlijke vrije handel is een toegepaste uiting van ons principe van wederkerigheid en draagt bij aan gelijke kansen voor allen. En, mits aan elementaire randvoorwaarden¹⁵ wordt voldaan, het bevordert de materiële vermogens van beide handelende partijen.

Dat wil niet zeggen dat elk internationaal opererend bedrijf goed nieuws is voor de vrijheid van mensen over de hele wereld. Grote agrotechnische bedrijven krijgen bijvoorbeeld veel kritiek op de manier waarop zij omgaan met intellectueel eigendom, op de invloed die zij uitoefenen op de totstandkoming van internationale verdragen, en op de door hen geproduceerde bestrijdingsmiddelen die de biodiversiteit zouden bedreigen. Aan de andere kant is het wereldvoedselprobleem mede dankzij de geïndustrialiseerde landbouw en de daarbij behorende grote bedrijven kleiner dan ooit. Ook hier zien we een spanningsveld; het evenwicht is niet eenduidig te vinden. Immers, hoewel sociaal-liberalen internationalisering omarmen en de goede kanten zien van globalisering moeten wij ook oog hebben voor de negatieve effecten ervan.

¹⁴ Hierbij is het goed om te weten dat de overgrote meerderheid van Nederlandse exporterende bedrijven tot het midden- en kleinbedrijf behoort. Wel bedraagt het aandeel van grootbedrijven zo'n 40% van de totale export. Het beeld van een volledig door grootbedrijven gedomineerde import en export is niettemin incorrect (gegevens: CBS, 2009).

¹⁵ Bijvoorbeeld het slechten van handelsbarrières, het afdwingen van markttransparantie, en een toegankelijke kredietvoorziening voor startende ondernemingen.

Een sleutel ligt bij internationaal denkende en handelende mensen in beide landen. Mensen in bijvoorbeeld Nigeria en Bangladesh kunnen inzichtelijk maken wat er gebeurt tijdens oliewinning of in kledingfabrieken. Zo krijgen Nederlanders die ervoor open staan inzicht in de omstandigheden die de betreffende partijen creëren, en kunnen ze hiernaar handelen. Soms kan dit inzicht direct vertaald worden naar de keuze om bepaalde kleding wel of niet te kopen. Soms gaat dit meer indirect door reputaties of bijvoorbeeld demonstraties om pensioenfondsen en banken ervan te overtuigen bepaalde investeringen niet meer te doen. Op deze manier wordt ander gedrag bij bedrijven afgedwongen.

Er ligt ook een belangrijke rol bij staten. Soms zijn de omstandigheden niet zodanig dat individuen de gevolgen van het handelen van bedrijven inzichtelijk kunnen maken. Dan hebben staten een verantwoordelijkheid. Om tegenmacht te organiseren dragen individuen en groepen een (groot) deel van hun zeggenschap over aan een andere autoriteit of vertegenwoordiging. Dit kan een lobbygroep of vakbond zijn, maar op het internationale platform is dit meestal de staat. Staten moeten ervoor zorgen dat (grote, multinationale) private organisaties zich houden aan de regels, en dat de regels bijdragen aan individuele vrijheid. Dit is goed zichtbaar in de financiële wereld, waar het belang van de burger te lang ondervertegenwoordigd is.

Staten moeten zorgen voor keuzevrijheid en regelgeving die gehandhaafd wordt. Echte keuzevrijheid vraagt om correcte en relevante informatie. Omdat grote bedrijven opereren in meerdere landen moeten staten aandringen op internationale samenwerking en internationale afspraken. Informatie over productieprocessen in de complete keten maakt het voor consumenten mogelijk om hun lotsverbondenheid met andere landen om te zetten in gedrag. In internationale context is het moeilijk met wetgeving moreel gedrag af te dwingen bij bedrijven. ■ Transparantie is wel vaak mogelijk. Openbaar inzicht over productieprocessen bij bedrijven en bij onderaannemers moet

desnoods bij wet afgedwongen worden. Dit is nodig voor burgers en consumenten, om op een eerlijke manier te kiezen en verantwoordelijkheid te dragen voor hun keuzes.

Er zijn tal van manieren waarop de in deel I gepropageerde open houding vorm kan krijgen: internationaal denken en handelen krijgt vorm tussen mensen onderling, in niet-statelijke organisaties en door daadwerkelijk internationale handel te drijven. Gedeelde menselijkheid, wederkerigheid en lotsverbondenheid worden langs die lijnen concreet. Het is dit soort internationale interactie, afkomstig van mensen zelf, die een belangrijke kracht vormt achter alle internationale uitwisseling. Het is ook in het maatschappelijke domein dat een individu het best zijn internationale engagement kan kanaliseren. En het is via internationale handel dat voordelen voor velen worden gecreëerd. Op deze manier draagt internationaal denken en handelen bij aan een wereld waarin mensen vrij kunnen zijn, waar ze ook leven.

Hoewel veel internationale interactie op niet-statelijke wijze plaatsvindt, is het verkeer tussen staten van groot belang in de wereld. Staten hebben niet alleen het geweldsmonopolie en het recht op het belastingheffing, maar volgens sociaal-liberalen ook een opdracht om ons te vertegenwoordigen op het internationale podium. Internationale uitdagingen vragen immers om internationale oplossingen. Het is van groot belang dat staten samenwerken met andere staten om te komen tot afspraken die overal gelden. In het laatste deel van dit essay zullen we verkennen hoe *denk en handel internationaal* op staten van toepassing kan zijn.

■ In nationale wetgeving is dit natuurlijk wel mogelijk, door bijvoorbeeld arbeidsvoorwaarden of veiligheidsmaatregelen.

De uitgangspunten van het progressief sociaal-liberaal gedachtegoed van D66 zijn vertaald in vijf zogeheten ‘richtingwijzers’. Deze richtingwijzers geven richting aan ideevorming in de partij.

Sociaal-liberale richtingwijzers

Vertrouw op

de eigen kracht van mensen

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Daarom zien we de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. Wij willen dat de overheid deze kracht, vindingrijkheid en creativiteit ondersteunt en ruimte geeft. De sleutel tot verandering ligt bij mensen zelf en wij willen dat de overheid daarbij aansluit. Wat mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

Beloon prestatie en deel de welvaart

Mensen zijn niet gelijk, wél gelijkwaardig. Mensen zijn verschillend en wij willen dat de overheid ruimte laat voor die verschillen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en vinden dat mensen die uitmuntend presteren daarvoor een beloning verdienen. Wij willen een dynamische, open samenleving waarin iedereen de ruimte krijgt om zijn eigen beslissingen te nemen en iedereen zich op zijn eigen manier kan ontwikkelen. Wij vinden het vanzelfsprekend om welvaart met elkaar te delen. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijk en economisch proces, want daar worden we allemaal beter van. Voor mensen die zichzelf niet kunnen redden dragen we een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Denk en handel internationaal

Nederland staat niet op zichzelf. Samenlevingen zijn op steeds meer manieren met elkaar verbonden. Internationale samenwerking en economische vooruitgang zijn sleutels naar een wereld met minder oorlog en conflicten. Wij onderkennen dat Europa steeds meer ons binnenland wordt. Bij alles wat we doen vragen we ons af welke effecten dat heeft op anderen in de wereld. Daarbij handelt D66 steeds pragmatisch, nuchter en op basis van feiten.

Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

Wij willen de wereld om ons heen tegemoet treden met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen om ons heen en voor onze omgeving. De aarde is niet van ons en dus geen gebruiksartikel. We willen stoppen met het uitputten en vervuilen van onze leefomgeving. We vinden dat in de discussie over natuur en milieu niet het behoud, maar de aantasting van natuur en milieu beargumenteerd moet worden.

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

De fundamentele waarden van onze samenleving zijn vrijheid voor en gelijkwaardigheid van ieder mens, ongeacht opvattingen, geloof, seksuele geaardheid, gerichtheid of herkomst. Lichamelijke integriteit, geweldloze oplossing van belangenconflicten en een respectvol gehanteerde vrijheid van meningsvorming en uiting, inclusief respect voor onze democratische rechtsstaat, zijn voor ons centrale waarden. Die waarden zijn universeel en zonder meer bovengeschikt. Wij beschermen de grondrechten van onszelf en anderen.

Internationaal denken en handelen **De staat**

[deel 3]

Individuele vrijheid in verbondenheid wordt niet alleen bereikt in de eigen gemeenschap, of zelfs in het eigen land. Veel internationale uitdagingen laten zich moeilijk aanpakken door individuen of maatschappelijke organisaties. Zelfs afzonderlijke staten kunnen in hun eentje niet alles. Mensenrechten zijn voor sociaal-liberalen het voornaamste richtsnoer in internationale relaties, maar daarmee alleen zijn we er niet. Individuele vrijheid voor allen is het meest gediend met een wereldwijde orde van functionerende staten die hun inwoners in staat stellen vrij te zijn. Hiervoor is internationale samenwerking essentieel.

Internationale samenwerking

Het internationale verkeer bestaat al honderden jaren voor een groot deel uit verkeer tussen staten. Dat gaat uiteraard in de eerste plaats om macht en belangen, maar is ook vanuit liberaal perspectief goed te begrijpen; soevereine staten moesten het individu vrijwaren van inmenging in de persoonlijke levenssfeer en keuzevrijheid. ¹⁴ Namens die individuen traden staten op als belangenbehartigers. Gaandeweg zijn echter veel internationale kwesties te groot geworden om door individuele landen opgelost te kunnen worden. Samenwerking is noodzakelijk. Deze samenwerking krijgt expliciet vorm via allerlei internationale organisaties, zoals de Verenigde Naties (VN), de NAVO en de EU, maar ook de Wereldbank of ASEAN (het Zuidoost-Aziatische samenwerkingsverband). Samenwerking komt ook voor in minder uitgesproken vorm, als een internationale consensus. Een goed voorbeeld daarvan is de (meestal) onuitgesproken aanname dat vrijhandel de beste invulling is van een globaal economisch systeem.

Naarmate de internationale verwevenheid groter werd in de afgelopen eeuwen nam het aandeel van puur statelijke kwesties in het internationale systeem af. Naast staten zijn ook niet-statelijke of interstatelijke samenwerkingsverbanden van belang. De staat is geen geïsoleerde speler meer op het internationale toneel en staten hebben niet altijd de macht om niet-statelijke actoren te controleren en beheersen. Buitenlands beleid bestaat daarom ook

¹⁴ Sociaal-liberalen hechten grote waarde aan een (democratisch gelegitimeerde en gecontroleerde) staat als hoeder van individuele vrijheden. Het moge duidelijk zijn na lezing van dit essay dat deze staat niet per se een natiestaat hoeft te zijn. Veel wereldproblemen moeten op wereldschaal worden aangepakt. Voor problemen als klimaatverandering of globale pandemieën zou een wereldorganisatie als de Verenigde Naties wat ons betreft meer te zeggen mogen hebben. Essentieel is voor ons echter wel dat publieke macht democratisch gelegitimeerd wordt. Vooralsnog zijn natiestaten daarvoor nog noodzakelijk.

niet meer alleen uit machtspolitiek; samenwerking is mogelijk en noodzakelijk. Naast nationale veiligheid zijn tegenwoordig sociaal-economische thema's belangrijke onderwerpen in de internationale betrekkingen. Deze situatie wordt ook wel transnationalisme genoemd. Het internationale systeem wordt tegenwoordig gekenmerkt door een complexe onderlinge afhankelijkheid. Terwijl van oudsher het internationale systeem van staten werd gezien als een biljartspel (van ballen die tegen elkaar aan botsen), is het nu eerder een groot netwerk. In een wereld van grote onderlinge afhankelijkheid zijn internationale instituties dé manier om deze interdependenties in goede banen te leiden. Veel grote multinationale concerns zijn de controle door kleine landen ontgroeid. Als zulke bedrijven een nationale regel niet bevalt, verleggen ze gemakkelijk hun geldstromen. Daardoor wordt de invloed van nationale regeringen uitgehold. Internationale samenwerking kan hier een tegenwicht tegen bieden. De vrijheid van individuen in landen overal op de wereld kan dus versterkt worden wanneer staten onderling samenwerken.

Natuurlijk komt het nog altijd voor dat staten hun (korte termijn) eigenbelang laten prevaleren boven een (lange termijn) gezamenlijk belang, ondanks het feit dat afzonderlijke staten, zelfs de grootste, tal van internationale problemen niet meer alleen aankunnen. Dit kan tot conflicten leiden, waardoor het netwerk van internationale samenwerking onder druk komt te staan. Maar zelfs in die gevallen is het goed dat er internationale organisaties zijn waar in ieder geval kan worden overlegd en waar informatie kan worden uitgewisseld. Transnationalisme houdt niet per se in dat er geen conflicten tussen staten meer zijn, maar dat die bij voorkeur niet militair uitgevochten worden.

Belangen, conflicten en machtsstrijd zullen er altijd zijn; maar nooit eerder in de geschiedenis worden ze zoals vandaag de dag gekanaliseerd. Dat is wat internationale samenwerking doet. Dat is hoe internationale samenwerking bijdraagt aan de door ons

‘Ondanks alle conflicten die er zijn in de wereld, biedt het uitgebreide en veelvormige systeem van internationale samenwerking een historisch ongekennde stabiliteit’

nagestreefde wederkerigheid en lotsverbondenheid. En dat is hoe het invullen van *denk en handel internationaal* bijdraagt aan een toekomstvaste politiek. Ondanks alle conflicten die er zijn in de wereld, en ondanks alle ongelijkheid die er wereldwijd is, biedt het uitgebreide en veelvormige systeem van internationale samenwerking een historisch ongekennde stabiliteit. Natuurlijk zou het goed zijn als de VN vaker daadkrachtig optreedt, of als gevestigde economische machten op evenwichtige wijze ruimte laten aan opkomende economieën. Maar in ogenschouw nemende dat het alternatief voor de thans wat stroperige gang van zaken in het verleden altijd gewapende strijd is geweest tussen (de massalegers van) grote mogendheden, is het goed om de zegeningen te tellen. Wel is het zo dat internationaal overleg en samenwerking alleen op gaan, zolang de machtigste staat zich behoedzaam gedraagt, en andere staten geen onbesuisde militaire avonturen aangaan.

In deze transnationale situatie is soevereiniteit een complex begrip, dat op veel manieren kan worden uitgelegd. Het lijkt weleens alsof het alleen maar gelijkstaat aan het hebben van de laatste rechtsmacht, het ultieme instemmingsrecht, of de macht om iets op te leggen aan een lagere overheid. Maar wat is soevereiniteit waard, wanneer het op zeer belangrijke kwesties leidt tot ineffectief, of zelfs machteloos bestuur? Ben je dan nog wel soeverein? Een staat is in onze ogen soeverein, niet door het ont-

breken van reële, door anderen opgelegde beperkingen of vanwege een – onuitvoerbaar – economische autarkie, maar door het feit dat hij alle, zowel goede als slechte, beslissingen zelf neemt; ook al worden ze door omstandigheden of anderen afgedwongen. Soevereiniteit heeft de afgelopen honderden jaren gelegen bij nationale staten, die een relatief grote mate van legitimiteit kenden bij hun burgers. Hoewel wij stellen dat deze soevereiniteit met een open houding tegemoet moet worden getreden (en de natiestaat wat ons betreft niet in steen gehouwen is) moet er wel degelijk zorgvuldig mee omgegaan worden. Vergaande vormen van soevereiniteitsoverdracht moeten beargumenteerd en gelegitimeerd worden in een maatschappelijk debat.

Onze internationalistische houding hoeft niet per se te leiden tot een pleidooi voor één mondiale superstaat, zoals sommige politieke tegenstanders beweren. *Denk en handel internationaal* betekent niet automatisch: *samengaan* met anderen. Wel betekent het: *samenwerken* met anderen. We zoeken naar complexe en diverse vormen van politieke organisatie en samenwerking waarbinnen natiestaten, en ook lokale en regionale overheden, hun noodzakelijke rol kunnen spelen. Alle keuzes in de internationale betrekkingen moeten voor de sociaal-liberaal uiteindelijk het ideaal van individuele vrijheid dienen. Soms zet te ver reikende internationale regulering deze vrijheid onder druk. Daarom is het goed om te bedenken dat, net zo goed als er vooral globale oplossingen zijn voor globale problemen, er ook geen globale oplossingen moeten worden gezocht voor zaken die lokaal of nationaal kunnen worden aangepakt.

Betrekkingen tussen staten zijn niet vast en onveranderlijk. Dit zien we bijvoorbeeld bij het concept ‘EU-lidstaat’, dat in de loop van het Europese integratieproces meer is gaan betekenen dan het zuiver lid zijn van een internationale landenorganisatie. De EU-lidstaat heeft zich ontwikkeld tot een staat die op geheel nieuwe manier zijn soevereiniteit uitoefent, die wezenlijk

verschilt van de traditionele negentiende-eeuwse natiestaat. Hij oefent zijn soevereiniteit uit in overleg met anderen; nationale soevereiniteit wordt ‘gedeeld’, omdat het besef heerst dat een groeiende mate van onderlinge afhankelijkheid de nationale soevereiniteit voorbij is gestreefd en het nationale belang daardoor vaak overlapt met een gedeeld Europees belang. Dit betekent niet meteen dat er sprake is van een postnationale orde; ook de EU-lidstaat kent nationale grenzen en heeft wel degelijk eigen doelen en belangen. Tussen de EU-lidstaten onderling is een soort ‘tussensfeer’ ontstaan, waar in een voortdurende dialoog ruimte is om (potentiële) belangenconflicten te kanaliseren, meer en dwingender dan in ‘gewone’ internationale samenwerking. De tussensfeer van de lidstaten biedt ruimte voor beweging tussen eigenbelang en gedeeld belang. Concreet kent de verhouding van bijvoorbeeld Nederland met Duitsland, maar ook met Slovenië, een grotere mate van institutionele lotsverbondenheid, dan de verhouding die Nederland heeft met de Verenigde Staten of met Marokko. Het ontstaan van de tussensfeer van EU-lidstaten toont dat soevereiniteit en de opvattingen daarover zich voortdurend ontwikkelen. Voor sociaal-liberalen staat voorop dat institutionele lotsverbondenheid uiteindelijk het individu moet (blijven) dienen, en niet het instituut. ¹⁶ Of het nu om de gemeente, de provincie, de staat of de Unie gaat: al deze ‘hogere autoriteiten’ moeten bijdragen aan vrijheid voor het individu. Dat is ook waarom de instellingen van de EU dringend gedemocratiseerd moeten worden.

Mensenrechten

Ons streven naar vrijheid voor iedereen, ongeacht de woonplaats, vindt zijn sterkste en meest directe uiting in de mensenrechten. Deze rechten, van het recht op leven en op vrijheid van meningsuiting tot het recht op een eerlijke procesgang, zien

¹⁶ Voor meer hierover, zie: ‘Europa, voorwaarde voor vrijheid’, VMS 2014.

toe op de erkenning van de eigen waarde van het individu. ¹⁴ Mensenrechten zijn voor ons vooral gebaseerd op de noties van gedeelde menselijkheid en morele gelijkwaardigheid.

‘De spanning tussen mensenrechten en volkenrecht wordt het best beantwoord met internationale samenwerking’

We zeggen eerder in dit essay al: dat in sommige landen en door sommige groepen religie, cultuur of afkomst gebruikt worden om bepaalde mensen rechten te onthouden, is niet te rechtvaardigen. Iedereen heeft recht op een gezond en volwaardig leven en op rechtvaardige behandeling door de overheid en door anderen. Wat zo’n uitspraak nu precies voor gevolgen heeft, blijkt pas in concrete gevallen. Meestal betreft het dan (potentieel) handelen door staten. Want: vinden we dat een staat mag ingrijpen als mensenrechten elders geschonden worden? In principe wel, beredeneerd vanuit onze fundamentele overtuigingen, met name het belang van wederkerigheid en gelijke kansen.

Tegelijkertijd weten we uit ervaring dat slechts met grote terughoudendheid in andere landen moet worden ingegrepen. Daarvoor hoeven we alleen maar te denken aan de gevolgen van internationale ingrepen in bijvoorbeeld Irak of eerder in Somalië. Hoewel staatsgezag zeker geen garantie biedt tegen mensenrechtenschendingen biedt het tenminste een aanspreekpunt. Alle gebieden waar staatsgezag wegvalt, ervaren een toename van mensenrechtenschendingen en kennen ook nog eens geen partij meer waarmee gesproken kan worden. Het ontwrichten

¹⁴ Zie hiervoor ook ‘Koester de grondrechten en gedeelde waarden’, VMS 2014.

van staatsgezag door ingrijpen in andere landen moet zo veel mogelijk worden vermeden. De rechten van staten vinden hun uiting in het internationaal recht, ook wel volkenrecht genoemd, en een van de belangrijkste principes van het volkenrecht is dat van niet-inmenging.

Er zit – ook hier weer – een spanning: tussen mensenrechten en volkenrecht. Zo zijn er namelijk zeker gevallen denkbaar waarin internationaal ingrijpen gerechtvaardigd is. Internationale samenwerking is de beste manier om uit dit spanningsveld te komen. Het kan voor ons gerechtvaardigd zijn dat de internationale gemeenschap, in het geval van geschilbeslechting, besluit tot gecontroleerde geweldsinzet. Deze moet wel in principe gepaard gaan met een volkenrechtelijk mandaat. Kortom, geen principiële pacifisme, wel een streven naar geweldloze oplossing van internationale conflicten. Afschrikking door bewapening is ook goed te rijmen met sociaal-liberalisme, en hoeft niet per se enkel door de nationale staat georganiseerd te worden. Ook op het gebied van militaire zaken heeft internationale samenwerking de voorkeur. Vandaar dat D66 als sociaal-liberale partij altijd een voorstander is geweest van de NAVO en van toewerken naar een EU-defensieorganisatie.

Om vanuit een open houding tot een mening te komen over kwesties van internationale bemoeienis, is het van belang te beseffen dat de spanning die kan bestaan tussen staatssoevereiniteit en mensenrechten niet een vorm van hypocrisie is. Het gaat vaak om conflicterende principes, waaruit in de complexe internationale realiteit geen gemakkelijke uitweg bestaat. Het zou ons al een stuk verder helpen wanneer dit dilemma – en hoe wij ermee omgaan – vaker kenbaar wordt gemaakt aan de buitenwereld. Als je internationaal denkt en handelt, kom je nu eenmaal in aanraking met conflicterende (eigen) waarden en belangen. Het alternatief is isolationistisch denken, vaak geuit in termen van ‘zet er een hek omheen’, of ‘zet een hek om ons heen’

(in Nederland wordt hier ook vaak gerefereerd aan de dijken). Dit sentiment is misschien soms te begrijpen, maar gaat volledig voorbij aan de eerder beschreven principes die nauw samenhangen met het sociaal-liberalisme: een open houding die voortkomt uit lotsverbondenheid, de morele gelijkwaardigheid van ieder mens en het belang van wederkerigheid.

In de vroege 21e eeuw heeft de spanning tussen staatssoevereiniteit en individuele zelfbeschikking veel gezichten gekregen. Internationaal ingrijpen is niet langer beperkt tot militair ingrijpen, maar kent door globalisering en het fenomeen van transnationalisme ook een economische dimensie (waarbij niet-staatelijke internationale organisaties een toenemende invloed hebben), een juridische dimensie (waarbij de rechtsmacht van internationale wetgeving langzaam uitrekt, wat kan conflicteren met nationale wetgeving) en een politieke dimensie (waarbij beslissingen van bijvoorbeeld China het nationale beleid van de Verenigde Staten sterk beïnvloeden).

Het relatief grote aantal humanitaire interventies van de afgelopen decennia ten spijt, heeft historisch gezien staatssoevereiniteit in bijna alle gevallen voorrang gekregen boven mensenrechten.¹⁴ Vanaf met name het einde van de Koude Oorlog is in de internationale politiek meer ruimte gekomen voor individuele mensenrechten; deze ontwikkeling is op zich revolutionair te noemen. Tegelijkertijd wordt het besluit tot ingrijpen nog altijd genomen in de interstatelijke sfeer. Staatssoevereiniteit blijkt doorgaans van doorslaggevend belang in de internationale betrekkingen, en niet de handhaving van (individuele) mensen-

¹⁴ Op de achtergrond van de spanning tussen soevereiniteit en mensenrechten spelen ook vaak economische belangen, die de afweging nog moeilijker maken.

¹⁶ Bijvoorbeeld in Rwanda in 1994 en in Bosnië in 1995.

²⁰ Bijvoorbeeld in Kenia (2007/2008), in Ivoorkust (2011) en in Libië (2011).

rechten. Vanuit ons sociaal-liberale streven naar vrijheid voor allen verdienen de mensenrechten de meeste ondersteuning.

‘De belangrijkste plicht van een soevereine staat is het beschermen van zijn inwoners tegen genocide, oorlogsmisdaden, mensenrechtenschendingen en etnische zuivering’

Gelukkig zien we in de vroege 21e eeuw de trend dat wordt erkend dat de soevereiniteit van een staat niet enkel een absoluut recht is, maar ook verplichtingen met zich meebrengt. De meest belangrijke plicht van een staat die soevereiniteit met zich meebrengt, is dat een staat zijn inwoners beschermt tegen genocide, oorlogsmisdaden, mensenrechtenschendingen en etnische zuivering. Mocht een staat die plicht niet nakomen, dan ligt daar een taak voor de internationale gemeenschap. Dit idee, dat vooral is ontstaan als reactie op het eerdere falen van de internationale gemeenschap om in te grijpen bij grootschalige mensenrechtenschendingen en oorlogsmisdaden¹⁴, heeft zijn beslag gekregen in het principe van ‘*Responsibility to Protect*’ (ook wel R2P genoemd). Hoewel deze R2P nog in de kinderschoenen staat en vooralsnog niet tot direct ingrijpen heeft geleid van de internationale gemeenschap, is het al wel meerdere malen als (ondersteunend) principe gebruikt ter rechtvaardiging van het ondernemen van actie door de internationale gemeenschap.²⁰ Er is dus een verschuiving waarneembaar in het gedrag van staten binnen de internationale gemeenschap. Veranderend gedrag, dat voortkomt uit een veranderende opvatting, waarin mensenrechten wél prevaleren boven de strikte interpretatie van het soevereiniteitsprincipe. Of beter gezegd: waarin mensenrechten

een essentieel onderdeel vormen van het concept van soevereiniteit. De sociaal-liberale opvatting over vrijheid – die zijn kern vindt in die mensenrechten – wint op die manier dus aan kracht.

Het zal duidelijk zijn dat alleen het belang van mensenrechten niet voldoende houvast biedt voor de rechtvaardiging van (ingrijpen in) een conflict. Zou dat wel het geval zijn, dan zou een inval gerechtvaardigd zijn in ieder land dat individuen onderdrukt. De tragiek van het denken (en handelen) over ingrijpen, is dat mensenrechtenschendingen eerst moeten plaatsvinden om tot internationaal ingrijpen te komen. Daarnaast nemen mensenrechtenschendingen niet zelden alleen maar toe na een interventie. Bovendien gaat ingrijpen bijna per definitie gepaard met ongewenste neveneffecten, zoals burgerslachtoffers door eigen militaire acties, economische schade aan onschuldigen of het uit de fles doen ontsnappen van onverdraagzame ideologieën die in chaos hun voedingsbodemp vinden. Bij iedere overweging van ingrijpen moeten we onszelf de vraag stellen of we de situatie beter of slechter zullen maken. Een kernvraag die in dit soort kwesties samenvalt met ons internationale denken en handelen is daarom: hoe versterken we de mensenrechten binnen een staat zonder dat we tegelijkertijd de stabiliteit van die staat bedreigen? Voor sociaal-liberalen is het helpen van individuen in landen (bijvoorbeeld groepen die strijden tegen onvrijheid) een meer voor de hand liggende manier om onze politieke doelen na te streven; van onderop en binnenuit, eerder dan van buitenaf van alles opleggen. Ook het aanspreken van staten op mensenrechtenschendingen kan effect hebben.

Ontwikkelingssamenwerking is cruciaal om de individuele vrijheden van mensen over de hele wereld te beschermen en bevorderen. Nederland is niet in staat om dit in zijn eentje te doen, maar vanuit een beroep op wederkerigheid, en strevend naar gelijke kansen zijn we van mening dat Nederland een voorttrekkersrol moet vervullen. De armere delen van de wereld hebben

de afgelopen decennia belangrijke ontwikkelingen doorgemaakt. Honderden miljoenen mensen zijn ontsnapt uit de diepste armoede en er is in veel landen voor veel mensen enorme vooruitgang geboekt in voedselzekerheid, gezondheidszorg, onderwijs en economische ontwikkeling. De Millenniumdoelen zijn merendeels een succes gebleken. Maar we zijn er nog niet. Omdat we als sociaal-liberalen kansengelijkheid voor iedereen willen, moeten we ook solidair ²⁴ zijn met kansarmen in de wereld. Teleurstellingen over ontwikkelingsresultaten in het verleden gebruiken wij niet als excuus voor bezuinigingen op het budget voor ontwikkelingssamenwerking. Wij nemen deze teleurstellingen wel mee als geleerde lessen. Het is daarom belangrijk de ontwikkelingssamenwerking verder te moderniseren. Tegelijkertijd moet een gesprek gevoerd worden over de morele kanten van ontwikkelingssamenwerking. Zoals eerder gesteld: wanneer zeggen we bijvoorbeeld tegen een kansarm kind in India: 'Jouw land is nu zo rijk, de welvarende middenklasse in jouw land moet nu maar voor jou opkomen?'. Ondanks de focus op de effectiviteit van internationale samenwerking gaan er wezenlijke morele vragen onder schuil. Soevereine landen hebben weliswaar verantwoordelijkheid voor hun eigen burgers, maar meer welvarende en machtige mensen hebben ook een verantwoordelijkheid voor armen en machtelozen in de wereld.

We beroepen ons op het principe van wederkerigheid. Maar als we mensenrechten zo belangrijk vinden dat we er soms volkenrecht voor opzij mogen schuiven (en dus de soevereiniteit van een andere staat schenden), moet dat in theorie ook omgedraaid kunnen worden. Met andere woorden: in welk geval zouden we bijvoorbeeld humanitair ingrijpen door China in Nederland

²⁴ De solidariteit waar wij naar streven, is er een tussen individuen, en hooguit tussen landen. Wij streven niet naar klassensolidariteit, zoals de internationale solidariteit van oudsher vorm kreeg in de sociaaldemocratie.

moeten goedkeuren, omwille van de mensenrechten? Of, in onschuldiger bewoordingen: als wij anderen de les willen lezen (over bijvoorbeeld het gebrek aan democratie in Egypte, of de doodstraf in de Verenigde Staten), moeten wij ook openstaan als anderen iets over ons zeggen (zoals de mensonwaardige behandeling van asielzoekers in Nederland). Met andere woorden: wederkerigheid betekent ook iets voor onze eigen soevereiniteit. Zo geven we invulling aan het niet in pacht hebben van de waarheid; buitenstaanders kunnen ons blinde vlekken voorhouden en zo voorkomen dat we niet in eigen land onze eigen sociaal-liberale doelen uit het oog verliezen.

We zeiden het al in deel I van dit essay: de richtingwijzer *denk en handel internationaal*, en de open houding die daarbij hoort, is voor een sociaal-liberaal een ultieme evenwichtsoefening, waarbij er rekening moet worden gehouden met meerdere en met elkaar botsende factoren. In het geval van internationale actie betreft het factoren als: worden mensenrechten op grote schaal geschonden? Is ingrijpen een te zwaar middel met het oog op het zelfbeschikkingsrecht van een land, of brengt niets doen juist onacceptabel onrecht teweeg? Is er een absolute *Responsibility to Protect*? Kan ingrijpen überhaupt een verschil maken? De sociaal-liberaal ziet dat dit soort vragen niet absoluut te beantwoorden zijn. De morele gronden van de mensenrechten vormen het fundament voor de sociaal-liberale opvatting van rechtvaardigheid, zonder daarbij de realistische factor van evenredigheid uit het oog te verliezen.

De open houding waarmee we in wederkerigheid invulling geven aan onze lotsverbondenheid en morele gelijkwaardigheid helpt ons in ons politieke streven naar vrijheid voor allen, ongeacht waar men leeft. In het geval van de internationale betrekkingen leidt dit tot het nastreven van een wereldsysteem dat zich niet alleen richt op interstatelijke politiek. Dit doen we door de nadruk te leggen op internationale samenwerking en op non-statelijke organisaties. Deze transnationale wereld heeft een wederkerige component. We zijn ervan overtuigd dat deze niet alleen goed is voor mensen elders, maar op de lange termijn ook bijdraagt aan onze eigen vrijheid.

Afsluitend

Het moge inmiddels duidelijk zijn: deze richtingwijzer biedt geen kant-en-klare oplossingen. Het is een opdracht aan de lezer om de eigen overtuigingen goed te onderbouwen, een open geest te hebben en voortdurend het gesprek met andersdenkenden aan te gaan. Wel biedt dit essay handvatten voor de vorming van een politieke mening over wat er moet gebeuren in de wereld. Met in het achterhoofd het doel van vrijheid in verbondenheid voor individuen overal ter wereld, pleit de sociaal-liberaal voor internationale samenwerking met een nadruk op mensenrechten. Dit doet hij vanuit de rotsvaste overtuiging dat dit het goede is om te doen, voor anderen en voor onszelf – en dus niet uit naïviteit! We moeten politieke tegenstanders (in binnen- en buitenland) ervan overtuigen dat er een fundamenteel mens-zijn is dat iedereen verbindt, ondanks de verschillen. Dit is niet voor iedereen vanzelfsprekend. Er worden in het publieke debat steeds vaker vraagtekens gezet bij het nut en de noodzaak van ontwikkelings-samenwerking, bij ver(der)gaande Europese samenwerking, en bij tolerantie ten opzichte van andersdenkenden. De oproep om internationaal te denken en te handelen behoeft in de huidige tijd meer onderbouwing dan 25 jaar geleden, terwijl paradoxaal genoeg buitenlandse ontwikkelingen meer en meer het binnenlandse debat sturen. Welke internationalistische standpunten we ook moeten verdedigen, uiteindelijk zijn ze (mede) gebaseerd op argumenten en gedachten die in deze tekst zijn uitgewerkt. Het is op dit fundamentele vlak dat we mensen moeten helpen herinneren: ja, het hemd is soms nader dan de rok, maar (om in de beeldspraak te blijven) zonder rok sta je mooi in je hemd! ²⁴ Of serieus geformuleerd: het vreemde en het eigene zijn niet altijd in tegenspraak. Het is volstrekt mogelijk om zowel het bekende te zien in het vreemde, als het exotische in het eigene. ²⁵

Tegelijkertijd is het net zo goed van belang om onszelf voor te houden dat een internationale houding niet betekent dat alles wat van buiten komt goed is, noch dat we met een kleine bevolking verantwoordelijk zijn voor het welzijn en de welvaart van

de gehele wereld. Grensoverschrijdend denken staat niet gelijk aan denken dat er geen grenzen meer zijn – of dit nu gaat om geografische grenzen, of economische, culturele of bestuurlijke grenzen. Sterker nog, met de open houding die hoort bij *denk en handel internationaal* kun je omgaan met deze grenzen zonder ze te negeren. Verschillen zijn mooi, want ze geven de wereld en het leven kleur. Wij willen dat ieder mens, ongeacht achtergrond, overtuiging, geslacht of geaardheid, waar ook ter wereld vrij kan zijn om verschillend te zijn. We streven deze vrijheid voor allen na omdat we allemaal verschillend zijn.

²⁴ Met een rok wordt hier een overkleed bedoeld: een kledingstuk dat mannen en vrouwen vroeger meestal over het hemd droegen. Het hemd zat dus meteen op de huid, en de rok kwam daar overheen. Je eigen belangen en die van je naasten zitten net als een hemd ‘het dichtst op je huid’, oftewel: ze wegen het zwaarst.

²⁵ Maar weinig Nederlanders zijn zich er bijvoorbeeld van bewust hoe bijzonder het wonen onder zeeniveau gevonden wordt door mensen uit bergachtige gebieden.

Uitdagingen in de politieke praktijk

[epiloog]

‘Wat internationaal denken en handelen betekent voor de praktische politiek van alledag ligt niet automatisch vast en moet voortdurend worden bediscussieerd en beargumenteerd’

- > In dit essay hebben we de theoretische onderbouwing behandeld van ons internationale denken en handelen. Wat dit betekent voor de praktische politiek van alledag ligt niet automatisch vast en moet voortdurend worden bediscussieerd en beargumenteerd. Dit essay geeft de handvatten voor zo’n discussie, die onder andere gevoerd moet worden in de praktijk van de politieke vereniging die een partij in feite is, aan de hand van concrete thema’s. In deze epiloog belichten wij een aantal actuele vraagstukken die we bespeuren, die verband houden met de uitgangspunten van *denk en handel internationaal*.

>> In het omarmen van gelijkwaardigheid worden wij geconfronteerd met mensen en democratische volksvertegenwoordigingen in andere landen die tot keuzes komen die lijnrecht ingaan tegen onze eigen overtuigingen. De open blik en open houding verplichten ons te proberen te begrijpen wat de achterliggende redenen zijn van die keuzes. Daar waar die keuzes ingaan tegen universele mensenrechten is het eindoordeel eenvoudig, maar is het niet direct duidelijk hoe te handelen. Ons kompas om internationaal te denken en handelen wordt vooral op de proef gesteld wanneer voor ons niet-onderhandelbare rechten in het gedrang komen, zoals die van zelfbeschikking rond abortus, het recht de eigen seksuele voorkeur in praktijk te brengen, of de vrijheid zelf keuzes rond het huwelijk te maken. Daar waar deze rechten in het geding zijn, moeten wij beantwoorden waarom wij deze rechten laten voorgaan boven de rechten van die andere samenleving om in gelijkwaardigheid haar eigen normen vorm te geven. Het priemaat van de persoonlijke vrijheid zal veelal het startpunt zijn.

>> Het gedrag van grote machten als Rusland en China ten opzichte van buurlanden als Oekraïne en Vietnam plaatsen onze open houding voor een zeer pregnante uitdaging. Enerzijds zijn we voor internationale samenwerking als manier om conflicten te beslechten. Maar anderzijds lijken deze landen zich naar eigen welbevinden te onttrekken aan de internationale rechtsorde, die nodig is voor zulke samenwerking. Wanneer zo'n machtig land de territoriale integriteit van een buurland bedreigt of schendt, bedreigt het de fundamenteën van de internationale orde. Gewapend met het vetorecht in de VN-veiligheidsraad en in bezit van uitgebreid militair en economisch gewicht bezitten deze landen ook de macht om corrigerende reacties te verhinderen. Het is onze uitdaging elke keer te kiezen tussen het accepteren van verstoring van de rechtsorde of het bieden van verzet of zelfs gewapende weerstand.

>> In het internationale verkeer tussen landen en het economische verkeer tussen bedrijven streven wij naar orde, wettigheid en verantwoordelijkheid. Tegelijkertijd zijn de middelen om goed gedrag af te dwingen beperkt en kunnen ‘free riders’ of overtreders van de regels relatief welvarend en in vrede opereren. Voor zogenaamde ‘realisten’ is dit een reden om het internationale verkeer te ontdoen van hogere motieven en terug te brengen tot nauwe nutsmaximalisatie – hoe krijgen wij het grootste economische voordeel, of de grootste kans op veiligheid? Daartegenover stellen anderen het, ongeveer net zo onbevredigende, alternatief van ‘puur idealisme’, waarin elke keuze volledig ten dienste staat van het hogere motief van een betere wereld voor iedereen. Een dergelijke agenda gaat vaak ten koste van het eigenbelang, doordat de positie van het eigen land en de concurrentiepositie van eigen bedrijven uit het oog verloren worden. Sociaal-liberalen moeten de optimale positie tussen deze twee polen vinden. Niet onverschillig of egoïstisch én niet naïef en zelfbeschadigend. Een continue combineren van welbegrepen eigenbelang en idealen.

>> Het buitenland is vele malen groter dan het binnenland. Dit grote buitenland bevat veel mensen met wie wij lotsverbonden zijn. Dit roept de vraag op naar grenzen aan onze lotsverbondenheid. Het is voor ons niet mogelijk alle noden in de wereld te lenigen. Natuurlijk zijn wij verbonden met de vluchteling op een boot uit Libië, met een hongerig kind in Soedan en met een ambitieuze maar arme ondernemer in Jakarta. Maar er zijn ook grenzen aan het vormgeven van die lotsverbondenheid – grenzen aan het aantal vluchtelingen dat we kunnen opvangen, de hoeveelheid noodhulp die we kunnen bieden, de investeringen in wegen, scholen en gezondheidszorg die we kunnen maken. Het is voor sociaal-liberalen niet de vraag óf we moeten investeren in mensen die onze hulp nodig hebben. Wij willen geen wereld ‘waar voor iedereen gezorgd wordt, als iedereen voor zichzelf zorgt’. Daarmee plaatsen wij onszelf voor de moeilijke keuze te bepalen wat we nog extra van onszelf moeten vragen, en wanneer we de nood buiten ons land wel erkennen, maar toch niet de middelen vrijmaken om aan de vraag te voldoen. Startpunt van die afweging moeten zijn de lotsverbondenheid en het willen weten wat er nodig is.

Dotted lines for note-taking.

Dotted lines for note-taking.

Dit essay is tot stand gekomen onder verantwoordelijkheid van de Mr. Hans van Mierlo Stichting, het wetenschappelijk bureau van D66, voor sociaal-liberaal gedachtegoed.

auteur

Frank van Mil

projectteam

Albert van Andel
Daniel Boomsma
Petra Stienen

eindredactie

Mark Snijder

met speciale dank aan

Laura Birkman
Duane van Diest
Wouter Dol
Robert Farla
Michiel Hendrix
Wassila Hachchi
Stijn van Hooff
Maartje Jansen
Timo Kansil
James Kennedy
Joep Leerssen
Anne van Meer
Klaus de Rijk
Marietje Schaake
Sjoerd Sjoerdsma
Marty Smits
Siep Stuurman
Joost Sneller
Joris Voorhoeve

ontwerp

de ontwerpvloot

drukwerk

Ando bv

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

De internationale houding van D66 is onlosmakelijk verbonden met het sociaal-liberale gedachtegoed van de partij. Het gaat om zoveel meer dan alleen het domein van de internationale betrekkingen. Het gaat om lotsverbondenheid en wederkerigheid. Het belang van een open houding ten opzichte van anderen en de wereld staat centraal in ons denken.

De Mr. Hans van Mierlo Stichting, het wetenschappelijk bureau van D66, gaat in dit essay in op de achtergronden bij de richtingwijzer *Denk en handel internationaal*. Waar is onze open houding op gebaseerd? Hoe breng je zoiets in de praktijk? En op wat voor manier kunnen we onze idealen het beste in een internationale context tot stand brengen? Want het streven naar vrijheid houdt voor ons niet op bij de landsgrenzen.

Mr. Hans

van Mierlo

Stichting